

NADA GROŠELJ

Klavdijan in njegova upesnitev elevzinskega mita

Klavdij Klavdijan (ok. 375–ok. 404) velja za zadnjega pomembnega predstavnika latinske epike, kot tudi latinskega pesništva v klasičnem poganskem duhu nasploh. Sprva je pesnil v svojem domačem jeziku – grščini, pozneje pa v latinščini. Postal je dvorni pesnik zahodnorimskega cesarja Honorija in v priznanje za svoje delo že za življenja dobil bronast kip v Rimu. Poleg krajših pesmi o različnih temah je pisal zlasti panegirike vladarju in njegovim ministrom, največ vojskovodji in regentu Stilihonu, sramotilne pesmi proti političnim sovražnikom in epiko. V treh panegirikih se je dotaknil tudi znamenite bitke med Honorijevim očetom, cesarjem Teodozijem Velikim, in njegovim nasprotnikom Evgenijem, ki se je leta 394 odvijala na slovenskih tleh pri reki Frigidu (domnevno Vipavi) in z zmago Teodozijeve, tj. krščanske strani zaznamovala nadaljnji razvoj zahodnega sveta. Med epska dela o sočasnih političnih dogodkih sodita na primer *Vojna proti Gildonu* (*De bello Gildonico*) in *Vojna z Goti* (*De bello Gothico*). Včasih se uveljavi kot glavna tema mitologija, ki tudi sicer zaznamuje ves njegov opus; takšne pesnitve so dva fragmentarno ohranjena epa (latinski in grški) o boju olimpskih bogov z velikani Giganti in nedokončan epilij *Ugrabitev Prozerpine* (*De raptu Proserpinae*), splošno priznan za njegovo največjo mojstrovino.

Ugrabitev Prozerpine, ohranjena v treh knjigah, obsega 1172 verzov. Kot poslednja pristno klasična ubeseditve sveta antičnih bogov opisuje mitološko zgodbo, ki je prešla v rimsko izročilo iz grškega: kako je bog podzemlja (grško Had, imenovan tudi Pluton ali latinsko Dis) ugrabil hčer žitne boginje Cêrere (grške Démêtre) in jo odpeljal pod zemljo kot svojo nevesto. Cerera je vztrajno iskala izgubljeno hčer in v nadaljevanju zgodbe, ki ga epilij ne zajame več, naposled dosegla, da je Prozêrpina (grška Persêfona) vsako leto nekaj časa preživela pri njej in nekaj časa v podzemlju. Mit se je torej razvil iz starodavnega praznovanja cikla, v katerem žito ali vegetacija nasploh vsako leto navidezno umre in se spet prerodi. Na grških tleh je bil tesno povezan z Elevzino, atiškim mestom kakih 20 km severovzhodno od Aten, kjer so vsako jesen obhajali znamenite misterije s to vsebino. Očitno je mit nastal na osnovi elevzinskega obreda in ne obratno, saj je tamkaj-

šnji kult "smrti" in "ponovnega rojstva" žita izpričan že iz mikenskih časov in potemtakem starejši od Demetre. Po tem izročilu je bila v Elevzini Persefona vrnjena materi, ta pa je uvedla tajno bogoslužje v svojo čast in poslala elevzinskega mladeniča Triptolema, da je ljudi po svetu učil poljedelstva. Pri misterijih so poleg obeh boginj častili še Jakha, ki so ga istovetili z vinskim bogom Bakhom ali Dionizom, kult te božanske trojice pa je bil tudi prvi v nizu tujih kultov, ki so jih začeli uvajati Rimljani na osnovi navodil v preroških *Sibilinskih knjigah*. Grško Demetro so poistovetili s staro italsko boginjo žita, razmnoževanja, rasti in zorenja Cerero, Jakha z italskim bogom plodnosti Liberom in Prozerpino z njegovo žensko ustreznico Libero.

Najstarejšo različico mita zasledimo v homerski *Himni Demetri* iz približno 7. stoletja pr. Kr., ki so jo še dolgo uporabljali kot kanonično himno pri elevzinskih misterijih. Med grško kolonizacijo se je razširil povsod po Sredozemlju, zato so dogajanje umeščali v različne kraje. Prvi, ki je postavil Persefonino ugrabitev na Sicilijo, naj bi bil tragiški pesnik Karkín iz 4. stoletja pr. Kr. Zgodba je prek aleksandrinskih pesnikov prišla k Rimljanom, med temi pa velja omeniti Publija Ovidija Nazona (43 pr. Kr.–ok. 17 po Kr.), ki jo je izčrpneje opisal na dveh mestih. V epu *Metamorfoze* (5,341 isl.) mu služi kot okvir za nekaj zgodb o preobrazbah: rečna nimfa Kiána, denimo, naj bi se razpustila v valove svoje lastne rečice od žalosti, ker je Pluton odpeljal Prozerpino v podzemlje prav na tem mestu. V pesnitvi *Fasti* ("Koledar") pa poda Ovidij zgodbo v zvezi z 12. aprilom, ko so Rimljani prirejali letne igre v Cererino čast (4,417 isl.).

Klavdijan ni slikar mogočnih platen; prej je nadarjen za okrašene miniatures, polne slikovitih, barvitih detajlov (Gruzelier, 1993, xxvii). Bolj kot v enotni kompoziciji ali dosledni karakterizaciji se odlikuje v izrisovanju posameznih prizorov in nadržanosti. Rad protistavlja kontrastne prizore: primer vidimo na koncu 1. knjige. Idilični, spokojni podobi Prozerpine ob ustvarjanju tkanine, na kateri je upodobljen kozmični red, sledi zlovešč opis, kako se Plutonovi konji v podzemlju že pripravljajo na njeno ugrabitev. Klavdijan kot "učen pesnik", *poeta doctus*, prepreda svoje delo z mitološkimi, geografskimi in drugimi aluzijami in ekskurzi. Tu velja izpostaviti opis Sicilije (pesniško "Trinakrije" ali "Trizobne dežeze") in Etne. Pri opisovanju vulkana seže tako po "znanstvenih" razlagah kot po mitologiji: pod Sicilijo naj bi bil pokopan Enkélad, eden izmed velikanov Gigantov, ki so se neuspešno uprli olimpskim bogovom. Ta naj bi povzročal potrese ter žveplen dim. K spopadu olimpskih bogov z Giganti in s starejšimi bogovi Titáni se

pesnik pogosto vrača, kot tudi k vojaškemu podobju. V tej miselnosti se morda zrcali vedno navzoča grožnja, ki so jo v njegovem času predstavljali Goti za rimsko civilizacijo. Po drugi strani pa z velikim posluhom opisuje sijaj, barvitost, razkošje. Njegovi liki so sicer tipizirani in bombastični, tako da nam večkrat izvabijo nasmeh, vendar ne manjka realističnih pobliskov v človeške značaje, ki jih je imel priložnost opazovati v rimski visoki družbi. Posebna odlika je njegov jezik, ki je sicer pogosto retorično pretiran, vendar mojstrsko nazoren in živ.

Klavdij Klavdijan
UGRABITEV PROZERPINE
1. knjiga

Predgovor¹

Mož, ki si prvi je ladjo iztesal, zarezal v valove
morskih globin in vodó z grobimi vesli skalil;
on, ki je jelšev čolnič zaupal nestalnim vetrovom,
s svojo večščino zgradil pot, ki v naravi je ni,
sprva si plaho je drznil samo na mirno gladino, 5
tik ob obali je plul, držal se varne smeri;
kmalu pa plul je po širnih zalivih, zapuščal kopnino,
jadra razpenjal, lovil blagega južnika dih.
Malo po malo se v njem je krepila vihrava predrznost,
strah, ki ga prej je hromil, zdaj je zapustil srce, 10
že se, popotnik, poda na odprto – pot kažejo zvezde –,
že je egejskih neviht, Jonskega morja vladar.

Prva knjiga

Konje podzemnega roparja, zvezde, v katere je puhnil
voz iz onstranstva temò, mrakobno poroko kraljice
dolnjih prostranstev² – vse to me drzno opevati sili

moje prepolno srce. Odidite, neposvečeni.³
 Že mi je vzvišena blaznost pregnala človeška občutja, 5
 vse napolnila srce, že duši zavlada je Fojbos;⁴
 vidim, kako se je streslo svetišče, kako so vzdrhteli
 temelji, prag pa zablislil v bleščeči svetlobi in javil
 božji prihod;⁵ že slišim zamolklo bobnenje v osrčju
 zemskih globin, da Kékropsov tempelj⁶ ječé odgovarja, 10
 že v Elevzíni se vžigajo, dvigajo svete smolnice.
 Kačí⁷ Triptólema sikata, dvigata luskava, v oblem
 jarmu ožuljena tilnika; gladko in mirno polzita,
 zraven pa k pesmim iztezata rožasto rdeča grebena.
 Glej, v daljavi se kaže boginja Hekáta v podobi 15
 trojni, a z njo prihaja še Jakh z mladeniško gladkim
 licem, bohotno ovenčan z bršljanom; ogrnjen je v partsko
 tigrovo kožo,⁸ ki spenja se z zlato sijočimi kremplji,
 lidijski tirz mu ravna in podpira pijane korake.
 O bogovi⁹ – o vi, ki v puščobnem Avêrnu vam služi 20
 truma medlena; v katerih zakladnico, večno pogoltno,
 zgrinja se vse, kar premine; katerih deželo obliva
 Stiks s kotanjami bledih vodá, a skoznjo se vije,
 vale soparne suklja Flegetónt v sopečih vrtincih –,
 vi mi razkrijte najgloblje skrivnosti božanskih dogodkov, 25
 tajne iz vaših svetov: le s kakšnim plamenom je Amor
 Dita razvnel, kako je iskriva Prozêrpina žrtev
 ropa postala in Kaos dobila za doto zakonsko,
 kod vse mati je tavalá, v silnih skrbeh jo iskala,
 kdo ljudem je dal žito, zakaj opustili so želod,¹⁰ 30
 hrast pa je mesto odstopil na novo odkritemu klasju.
 Êrebov kralj je nekoč vzplamtel v razburkanem srdu,
 hotel se v boj je spustiti z bogovi neba, ker edini
 bil je brez žene, že dolgo so tekla brezplodna mu leta;
 ni več strpel, da mu zakon je tuj in tuja zakonska 35
 radost, da nikdar ne sliši prisrčne besedice “oče”.
 Vse, kar pošasti preži v onstranskih globinah, se steka
 bliskoma v trume in čete; že Furije s strašno prisego

bogu grmenja¹¹ grozé, Tizífona s kačjimi kodri
 smrekovo baklo vihti, ki tli z zloveščo svetlobo, 40
 Mane poziva k orožju in zbira v brezkrvnem ostrogu.
 Skoraj bi svet se uprl, prvine se znova spopadle,¹²
 zrušile sklenjeni mir; Titánom v podzemeljski ječi
 skoraj bi dver se odprla, zrahljani okovi odpadli,
 sinil nebeški jim svit; že spet bi krvavi Ajgájon, 45
 rešen vezi, ki uklepajo zdaj mu mogočno postavo,
 krilil s stotero rokami in strele leteče zavračal.
 Vendar nevarnost odbile so Parke. Za svet so se zbale,
 resno sklonile pred kráľjeve noge in tron belolase
 glave, v prosečih solzáh se njegovih kolen dotaknile – 50
 s temi rokámi, ki v svoji oblasti imajo vesoljno
 stvarstvo in z urnimi palci napredajo niti usode,
 prejo stoletnih vekôv pa sukljajo z železnim vretenom.
 Láhezis, prašnih in zmršenih las,¹³ je tako zaklicala
 strašnemu kralju:
 “Mogočni vladar noči, ki caruješ 55
 sencam umrlih, za tvojo korist se razpredajo naše
 niti, saj ti stvarjem nakloniš zametek in konec,
 sleherno rojstvo odtehtaš s smrtjó, smrt z novim začetkom,
 ti uravnavaš prospeh in propad (ker vse, kar na svetu
 kje iz tvari se rodi, nastane po milosti tvoji, 60
 vse je zapisano tebi; in vselej, ko tek se dopolni
 točno določenih let, spet duše razpošlješ v telesa):¹⁴
 o, nikar ne prelamljaj potrjenih sklepov o miru,
 kakršne dale smo me in je preslica spredla; ne ruši
 z notranjo vojno dogovora bratov.¹⁵ Kaj dvigaš brezvestne 65
 prapore, gnusne Titane pa hočeš privedi na svetlo?
 Jupitru reci; saj dal ti bo ženo.”
 Takoj je odnehal,
 prošnje so vlile mu sram, krvoločnost je v hipu skopnela,
 kakor sicer je bil trd. Prav takšen je severnik ostri:
 včasih opaše si šumni vihar, od babjega pšena 70
 ves se nasrši, perut skrepeni mu v toči ledeni;

- že grozi, da bo morje, gozdove in polja vzvalóvil
s pišem in vršem – a glej, če zgodi se, da Ájol zapahne
bronasta vrata votline, se v prazno iztroši njegova
sila, njegove nevihte se skrhane vrnejo v ječo. 75
- Bog ukaže poklicati sina Plejade,¹⁶ naj nese
Jupitru strastne besede. Že tu je krilatec s Kiléne,
s šibo, ki spanec prinaša, s polstenim klobukom na glavi.
Kralj sedi na robato sklesanem prestolu in vliva
strah z veličastjem temačnim; sijaj mogočnega žezla 80
že je stemnel od ležanja; zlovešč oblak zasenčuje
vzvišeno glavo in strašna postava je toga, osorna;
v žalosti vzbujal je še več strahu. Tedaj zadonijo
takšne besede iz vzvišenih ust (ob njegovih besedah
dvor vztrepeta in utihne:¹⁷ orjaški čuvaj¹⁸ je udúšil 85
lajež iz trojnega gobca, Kokítu usahnil je vreclec
solz in upadlo vodovje, obmolknil je val Aherónta,
tok Flegetonta je nehal bučati ob svojih bregovih):
“Ti, Atlántov potomec, Arkadec, si skupno božanstvo
spodnji in zgornji deželi, le tebi je dana pravica 90
prag obeh prestopiti, le ti v obeh imaš pota;
urno zdaj pot pod noge, zarezži skoz veter in vêli
tole ošabnemu Jupitru: ‘Brat moj okrutni, mar takšno
pravo si kaniš nad mano lastiti? Mar sreča sovražna
vse mi je vzela: nebo in oblast? Kaj res sem izgubil 95
moč in sile vojaške, če zgubil sem dan? Mar nemara
misliš, da ves sem pobit, obnemogel, ker bliskov Kiklópov
sam ne vihtim, ker praznega zraka ne varam z grmenjem?
Res se ne zdi ti dovolj, da moram oropan prijazne
dnevne svetlobe trpeti nesrečo najslabšega žreba, 100
z njo še to pusto deželo, ko tebe krasi lesketavi
zodiak, zvezde Vozov¹⁹ pa obdajajo z žarkim trepetom?
Še za poroko bi rad me prikrajšal? Neptúna objema
s sivozelenimi udi Nerêjeva hči Amfitríta,
tebe, ko blisk in grom te utrudita, sprejme v naročje 105
sestra Junóna. Da sploh ne omenjam ljubezni z Latóno,

Cêrero, véliko Témido! Z vsemi lahko si spočenjaj,
 zdaj pa ti čast in veselje prinaša kopica potomcev.
 Jaz pa naj v prazni palači čemim brez radosti, slave,
 brez dokaza ljubezni, ki mučne skrbi bi mi lajšal? 110
 Tega mrtvila ne bom več trpel. Tako sta mi priča
 davna prasila noči in nedotakljivo vodovje:²⁰
 mojo zahtevo zavrni, pa brezno odprem in pokličem
 Tartar na svetlo, Saturnu razklenem stoletne verige,
 z mrakom bom sonce zastrl, ustroj sveta bo razpadel, 115
 jasno sijoče nebo pa zmešalo se s senčnim Avernom.””
 Komaj je bog izgovoril, že sel je izginil v višave.
 Oče²¹ poslušá ukaze in sam pri sebi premišlja,
 tehta različne rešitve: le kdo bi voljan bil sprejeti
 takšno poroko in menjati sonce za stigijske²² špilje? 120
 Išče in išče odgovor: naposled se trdno odloči.
 Cereri – hram ima v Heni – brsti srčnó zaželená
 hčerka edinka,²³ saj drugih otrok ji ni dala Lucína,
 prvi porod ji je sile izpil in za vedno zaprl
 njeno telo; a je vendar ponosna,²⁴ da nikdar nobena 125
 mati tako – Prozerpina sama vse druge odtehta.
 Njo goji, ji sledi: z nič večjo skrbjo ne obdaja
 srepa rodnica teličke, ki ni še na polje stopila,
 prvih rožičkov še ni uslóčila v luno nad čelom.
 Deklica že je vzcvetela v dekle, dozorela, postala 130
 godna za zakon; že svatovska bakla ji v lica priklíče
 nežno rdečico, a hkrati poroka navdaja jo s strahom.
 Dvor odmeva od snubcev: za njo se enako borita
 Mars, ki je spretnejši s ščitom, in Fojb, ki je ročnejši z lokom;
 Mars bi podáril ji Ródopo, Fojb ponuja Amíkle, 135
 Delos in klarsko svetišče; za snaho jo hoče Junona,
 nič manj Latona. A Cerera z zlatimi kodri²⁵ prezira
 tega in onega; v strahu pred ropom (kako kratkovidno!)
 svoje najdražje skrivaj zaupa sicilski deželi:²⁶ 139
 kraj se ji zdi nedostopen in varen.
 Trinákrija svojčas 142

del je bila italske zemljé, a morje in plima
 dala sta drug ji obraz. Nerej zmagovito je zrušil
 meje, gorovje preklal in zev poplaval s slanico, 145
 ozka ločnica odtlej razmejuje sorodni deželi.
 Zdaj je Narava trizobno zaplato, iztrgano sestri,
 morju predala v oblast: v tem kotu izteza pečine
 rt Pahín, srditosti jonskih valov se ustavlja;
 v drugem spet afriško morje buči, se vzpenja in buta 150
 v lok lilibêjskih nasipov, a v tretjem tirensko vodovje,
 besno, ker mej in ovir ne strpi, pretresa Pelórus.
 Sredi otoka dviguje se Etna z ožganim skalovjem,
 Etna, ki večno slavila bo zmago bogov nad Giganti –
 v njej pokopan je Enkélad, zmrcvarjen in zvezan. Iz žgočih 155
 ran se mu neusahljivo kadijo žveplene sparine,
 kadar pa zgane z upornimi pleči, da breme prestavi
 levo in drugič spet desno, se otok iztrga s tečajev,
 mesta z obzidji nevarno zanihajo semkaj in tjakaj.
 Koder je Etna najvišja, jo smemo le zreti od daleč, 160
 ne pa se vzpenjati gor. Povsod drugod je obrasla
 z drevjem, le vrha nikdár ne dotakne se noga človeška.²⁷
 Včasih izpuhne oblak iz globine in s smolno kopreno
 dan zaduši; kdaj drugič še zvezde ogroža s potresi,
 z žrtvijo lastnega droba goji in napaja plamene.²⁸ 165
 Toda četudi žari in kipi od silne vročine,
 zna ohraniti zvestobo snegovom, saj skupaj s pepelom
 v skorjo strjuje se led, na varnem pred hudo pripeko;
 ščiti tajinstven ga hlad, tako da dimasti plamen
 tihi dogovor ohranja, zmrzal oblizuje brez škode. 170
 Kakšne metalnice lučajo skale?²⁹ In kolikšna sila
 dolbe neštete votline? Od kod vre reka ognjena?
 Bodi da veter v naletu zadene ob skrite ovire,
 te mu zastavijo pot; po špranjastih skalah divjaje
 išče si prost prehod in besno zahteva svobodo, 175
 šviga na levo in desno, pustoši po prhkih votlinah;
 bodi da morju, speljanemu v trebuh žveplenega hriba,

voda se vžge pod pritiskom, da dviga mogočne balvane.³⁰

Brž ko zvesta rodnica je tu namestila na varnem
 hčer, se je prosta skrbi odpravila v frigijske kraje, 180
 k silni Kibéli s stolpičasto krono. Kočijo sta vlekli
 kači vijugasti; v letu sta puščali v voljnih oblakih
 brazdo, a uzdo škropili sta s kapljami blagega strupa.
 Glavi krasi greben, na lisastih hrbtih se riše
 vzorec zelen, a med luskami žolto zlató pobliskava. 185
 Zdaj valovita skoz veter, spet drugič zarežeta v polja
 v nizkem preletu. Drseče kolo plodi razorano
 prst z rumenim poprhom: stezico pobelijo zlati
 klasi³¹ in sleherno sled brž žito klijóče preraste,
 žetev odeva boginjino pot.

Že Etna je daleč, 190
 z njo Trinakrija cela beži, se izgublja v daljavi.
 Stokrat boginjo obšla je bojazen, na lice ji solzno
 vtisnila sled; pogled ji je stokrat ušel proti domu³²
 s temi besedami: "Zdrava mi bodi, premila dežela!
 Nisem izbrala neba, ampak tebe – in zdaj ti izročam 195
 svoje veselje, kri moje krvi, v bolečinah rojeno.
 Čaka te lepa nagrada: ne boš občutila motike,
 grud ti ne bodo obračali sunki železnega rala.
 Polje bo sámó cvetelo; četudi bo junec počival,
 kmet bogatel bo, strmel nad žetvijo polj nezoranih."³³ 200
 Komaj izreče, že kačja zaprega pristane na Idi.

Tu je vzvišeni sedež boginje, s kamnito podobo³⁴
 v hramu častitljivem; bor ga z gostim zelenjem potaplja
 v senčno temino in z vejami, polnimi storžev, prepeva
 pesem šuštečo, čeprav ne vrši neurje po gajih. 205
 V templju se gnetejo trume častilcev, da divje odmeva
 v zmedi pojočih glasov; vsa Ida zanosno pozvanja
 z vpitjem zateglim, da Gárgar preplašeno krošnje poveša.
 Toda ko Cerero spazijo, zvok tamburina³⁵ potihne,
 zbori obmolknejo, meč obstoji v koribantovi roki, 210
 niti piščal niti kimbala³⁶ glaska ne dasta, a lévi

muckasto sklonijo grive. Iz templja žareča Kibela
plane in lice pod stolpasto krono nastavi poljubom.

To pa je videl nekdo, ki že dolgo je prežal v višavah –
Jupiter. Brž je razgrnil pred Venero tajne naklepe: 215

“Naj ti razkrijem, kitêrska boginja, kaj skrivno me muči.
Kralju teme bomo dali za ženo Prozerpino belo:
to je že davno sklenila usoda;³⁷ to Átropos sili,
to je prerokba častítljive Temide. Zdaj, ko je mati
zdoma, je čas za dejanja. Naprej nad sicilsko deželo, 220
zvabi dekletce k brezskrbni zabavi na širnih poljanah,
brž ko jutrišnji dan zasine v škrlatastem soju.

Sezi po svojih zvijačah, s katerimi rada razvnešaš
vse – tudi mene.³⁸ Zakaj bi bilo podzemlje spokojno?
Naj ne bo varna nobena dežela; še v senčnem kraljestvu 225
srca naj Venera vžiga. Naj bridka Erinija končno
žar ljubezni zazna; naj puščice sle omehčajo
val Aheronta in trdo srce osornega Dita.”

Venus se urno zasuče; na željo očeta jo spremi
Pálada skupaj z boginjo, ki grozo po májnalskih hostah 230
seje z usločenim lokom.³⁹ Kjer stopi božanska stopinja,
steza zasije – tako kot komet,⁴⁰ nosilec zlosrečnih

znamenj, zdrsi strmoglavo navzdol s krvavim plamenom,
rdeči znanilec nesreče; ne zrejo ga nekaznovano
ne pomorščaki ne ljudstva, saj z repom pretečim oznanja 235
ladjam viharje na morju in mestom sovrage pred vrati.

Že so dospele na kraj, kjer Cererin grad se je belil,
čvrsta utrdba Kiklopov; v višave kipeči zidovi
vsi so železni, podboji obiti z železom, a silne
vratnice spenja jekleni zapah. Še níkdar Pirágmon 240
ni tako se spotil, niti Stêrop; še níkdar ni pihal

takšen vihar iz kovaških mehov, staljena kovina
ni se še zlivala v takih potokih iz trudnega plavža.
Stena v dvorani je slonova kost in strop je utrjen
s trami iz brona, pod njim pa se dvigajo jantarni stebri. 245

Notri Prozerpina z nežnim, spokojnim napevom na ustih

materi tkala je dar – zaman! – za čas, ko se vrne.
 Vanj je izvezla po vrsti vse štiri prvine⁴¹ in zraven
 dvore očetne; izvezla, po kakšnih pravilih je zmedo
 mati Narava⁴² ločila, da sleherni seme naposled 250
 tja je skočilo, kot treba: vse láhko je splavalo kvišku,
 kar pa je težje, je padlo v središče. Zdaj zrak je zablislil,
 plamen izbral je nebo, nastala sta morje in zemlja –
 ne v enem samem odtenku, saj zvezde prižgala je v zlatu,
 morje razlila v škrlatu,⁴³ obrežja nasula z dragulji. 255
 Nit, ki z izbočenim vzorcem ustvarja posnetek valovja,
 že se nopenja; verjel bi, da pljuskajo alge v grebene,
 vali šumeči pa ližejo željno pijoče obrežje.
 Pet pasov⁴⁴ doda: ker srednjega stiska vročina,
 z rdečim ga votkom preplete; osmójena proga deželega 260
 pusta srši, še nit izsušila je večna pripeka.
 Z vsake strani pridene pasova, kjer blago podnebje
 daje življenje, kjer dom je ljudem, a zgoraj in spodaj
 stke še trak zledenel; blago postane puščobno
 v zimi brez konca in večna zmrzal mu vdahne otožnost. 265
 Prav tako upodobi še stričeve – Ditove – hrame,⁴⁵
 v njih pa usojene Mane – a znamenje ne izostane:
 kot bi slutila nesrečo, ji lica oblijejo solze.
 Potlej začela je kodrati v skrajnih robovih tkanine
 steklaste vode Okéana⁴⁶ – tu pa zaškripljejo vrata, 270
 vidi, da k njej so boginje prišle, in nedokončano
 delo pusti. Na licih prejasnih škrlat se ji vžiga,
 barva obličje, bolj belo ko sneg; prižgejo se bakle
 plahe nedolžnosti – s takim sijajem ne rdi slonovinast
 kos, ki ga lidijska žena obarva v sidonskem škrlatu.⁴⁷ 275
 Dan je zatonil v valove in noč raztrosila je spanec,
 s črnomodrikasto vprego⁴⁸ prinesla je leno spokojnost.
 Že je Pluton snoval, kod pot bo ubral na svetlobo,
 kot ga opomnil je brat.⁴⁹ Odurna Alekto je vpregla
 divje živali, ki mulijo pašo po lokah Kokíta, 280
 sem in tja koptljajo po črnih podzemeljskih tratah,

žejo gasijo si z medlo kalužo iz polžaste Lete,
 z dremavih lap se cedijo jim pene bolehne pozabe:
 to so Orfnáj, leskeč in preteč, pa Ájton, ki švistne
 urno kot puščica, potlej Niktêj, prvak med podzemno 285
 čredo, in končno Alástor, zaznámovan z Ditovim žigom.
 Vpreženi čakajo željno pred vrati z divjaškim rezgetom,
 v duhu si slikajo jutrišnjo slast nad obljubljenim plenom. 288

Prevod in opombe: NADA GROŠELJ

¹*Predgovor:* Za poznoantične pesnitve v heksametrih so značilni formalni predgovori, ki so se razvili iz osebno obarvanih proemijev v antičnih epih in iz posvetil ali programskih verzov na začetku pesniških zbirk. Do konca 1. stoletja po Kr. se je že zarisal nabor uvodnih toposov, ki so jih poznejši pesniki poljubno kombinirali: avtorjeva lažna skromnost, opravičevanje in laskanje cesarju ali naslovniku. Občinstvo so poskušali pritegniti z retoričnimi prijemi, kot so nagovori, osebni pokloni (še zlasti cesarju), primere, metafore in druge retorične figure, besedne igre, sentence, znani citati in mitične ali zgodovinske zgodbe. Kratki predgovor k 1. knjigi *Ugrabitve Prozerpine* je razširjena metafora, pravzaprav alegorija Klavdijanove dotedanje pesniške poti, ki vzporeja pesnikovanje s plovbo. Kakor se je prvi mornar sprva držal varnih plitvin, je tudi pesnik pisal kratke, lažje priložnostne pesmi. Toda počasi je napredoval k težjim zvrstem, dokler se ni naposled podal na dolgo, drzno potovanje po odprtem morju – pisanje epa. V neepski poeziji je bila primerica pesnikovanja s pomorstvom že kar kliše; sodeč po ohranjenih besedilih jo je uvedel grški zbornski lirik Pindar (6.–5. stol. pr. Kr.), s pridom pa so jo uporabljali tudi rimski pesniki iz avgustejske ali zlate dobe rimske književnosti (ok. 44 pr. Kr.–17 po Kr.). Sekst Propertij jo je na primer vpletel v svoje elegije, Publij Vergilij Maron v poljedelsko didaktično pesnitev *Georgika* in Publij Ovidij Nazon predvsem v verzificirani rimski koledar *Fasti* ter manjša dela. Klavdijanova izvirnost pa je v tem, da je bežno metaforo razširil v miniaturno sličico. Pri pristopu k motivu se je delno navezal na pesniško tradicijo, ki je že od grškega epika Hezioda dalje (ustvarjal ok. 700 pr. Kr.) tožila nad iznajdbo ladij in poudarjala nevarnost plovbe, mornarjevo drznost ter brezbožno iznajdljivost človeštva, ki presstopa od narave postavljene meje. Toda ker je sam hotel potegniti vzporednico med plovbo in svojim pisanjem, je sklenil prikaz v optimističnem, zmagoslavnem tonu.

²*Konje ... zvezde ... poroko:* Ubeseditev tematike kot slovničnega predmeta na začetku pesmi je bila epska konvencija že od Homerja dalje.

³*Odidite, neposvečeni:* Ta poziv je prvotno izgovoril svečenik ob začetku obredov. Elevatione misterije, denimo, je odprl z oznanilom, naj se jih ognejo morilci in Negrki. Kadar torej uporabi podoben obrazec pesnik (kot rimski lirik Kvint Horacij Flak v *Odi*

3,1,1: “Umakni se, neposvečeno ljudstvo!”), z njim nakaže slovesno tematiko svoje pesmi.

⁴ *vzvišena blaznost ... Fojbos*: Predstava o božanskem pesniškem navdihu se kaže že v Homerjevih prošnjah Muzi, naj mu pripoveduje o izbranih temah, sčasoma pa se je stopnjevala v podobo prave preroške obsedenosti. Misel, da Fojb (Apolon) kot bog pesništva obsede pesnika, je našla pot še v srednjeveško poezijo: “Nikdar v meni ni duha prave poezije, / če se ne najé poprej trebuh in napije. / Ko se Bakhus v grad možgan zmagovit prebije, / Fojb pridre in čudovit tok besed izlije” (prev. Simoniti, 2000, 301).

⁵ *božji prihod*: Epifanijo božanstva – tu očitno Cerere oziroma grške Demetre – v antični poeziji običajno spremljajo potres, močna svetloba in bobnenje.

⁶ *Kékropsov tempelj*: Mišljeno je Demetrino svetišče v Elevizini. Vzdevek “Kekropsovo” ima zato, ker je Elevzina blizu Aten, Kekrops pa je bil po izročilu prvi atenski kralj.

⁷ *Kači*: Triptolem se prikaže na Demetrinem oziroma Cererinem vozu s kačo vprego. Tako so ga pogosto upodabljali v vaznem slikarstvu; boginja naj bi mu namreč izročila svoj voz, da je potoval po svetu in učil ljudi poljedelstva. Kača je kot žival, ki se plazi po zemlji in biva v podzemnih gnezdih, v večini svetovnih kultur tesno povezana s htoničnimi – (pod)zemeljskimi – božanstvi. Grška htonična božanstva so starejša od olimpskih (nebeških) bogov, saj izvirajo še iz predhomerske dobe. Poosebljajo skrivnostne sile zemeljskih globin, v katerih se skriva vir izobilja, zlasti žita, a tudi svet mrtvih. Takim božanstvom so pogosto pripisovali videz ali attribute psa ali kače. Boginji podzemlja in magije Hekati so na primer žrtvovali pse, medtem ko so boginje kaznovanja Erinije ali Furije upodabljali ovite s kačami. Kot zavetnica zemeljske rodovitnosti in žita je tudi Demetra/Cerera htonično božanstvo. Običajno predstavlja darežljivo, človeku prijazno plat zemlje, čeprav v nekaterih predstavah in mitih zasledimo tudi povezave z umrlimi ali grozljivejše nadihe. Zato so njene spremljevalke kače: na nekaj upodobitvah se ovijajo okoli nje (Roscher, 1890–1897: 2, 1359–1360), sicer pa vlečejo njen voz. V *Himni Demetri* tega motiva še ni, vendar se je kmalu uveljavil v grških upodobitvah boginje same in Triptolema, tako da je, denimo, v Ovidijevih *Fastih* in *Metamorfozah* že samoumeven.

⁸ *partsko tigrovo kožo*: Rimski pisci pogosto omenjajo partske živalske kože oziroma usnje, toda pri Klavdijanu je to že anahronističen ukrasni pridevek, saj je bilo partskega kraljestva konec leta 227 po Kr.

⁹ *O bogovi*: Klavdijan ne prosi za navdih Muz, ampak božanstva spodnjega sveta, ki jih bo opeval. Njegova molitev ima značilno himnično obliko: bogove najprej nagovori, nato naniza njihove moči in značilnosti, na koncu pa doda prošnjo. Isti obrazec uporabi pozneje Pluton v svojem naročilu Merkurju (1,89–93).

¹⁰ *želod*: Po izročilu se je primitivni človek hranil predvsem z želodom, dokler se ni naučil pridelovati žitaric. To misel najdemo že v *Zgodbah* grškega “očeta zgodovine”, Herodota iz Halikarnasa (5. stol. pr. Kr.): ko so Špartanci pri delfskem preročišču zase zahtevali manj razvito grško pokrajino Arkadijo, naj bi jim prerokinja Pitija odgovorila: “Mnogo v Arkadiji najde se mož, ob želodu živečih, / ti vam zastavijo pot!” (1,66; prev. Sovrè, 1953: 1, 76). Misel, da se je človek sprva hranil z nabiralništvom – z zelišči in travami, pozneje pa zlasti

z želodom –, najdemo pri vrsti rimskih pesnikov, denimo v 3. knjigi same *Ugrabitve Prozerpine* in v filozofsko-didaktičnem epu *O naravi sveta* (5,933–944) Tita Lukrecija Kara, ki je živel v prvi polovici 1. stoletja pr. Kr. Zelo natančno jo razdela Ovidij v *Fastih* (4,395–404).

¹¹ *bogu grmenja*: Jupiteru.

¹² *prvine se znova spopadle*: Že grški filozof Empédokles (ok. 495–ok. 435 pr. Kr.) je menil, da obstajajo štiri elementi – zemlja, zrak, ogenj in voda. Iz teh elementov nastanejo vse druge stvari, njihovo prerazporejanje pa povzroča spremembe. Nanje učinkujeta dve načeli: načelo ljubezni ohranja v stvareh primerno uravnoteženo zmes, medtem ko načelo boja to zmes spet razgradi v sestavine, ki se bojujejo druga proti drugi. Po predstavah različnih filozofskih sistemov v antiki so bila semena prvin sprva pomešana med seboj v brezoblični in nesložni gmoti, ko so se ločila (sama ali po posredovanju kakega boga oziroma Narave), pa je nastal urejeni svet – kozmos. Pesniške opise štirih prvin in njihove ločitve prinaša denimo Ovidij v *Metamorfozah* (1,1–75) in *Fastih* (1,105–110).

¹³ *prašnih in zmršenih las*: Stari so si v znak žalovanja pulili lase in jih posipali s prahom.

¹⁴ *ko tek ... v telesa*: Namig na pitagorejsko predstavo o metempsihozi – preseljevanju duš. Klavdijan ima najbrž v mislih Vergilijeve verze v *Eneidi* (6,748–751), po katerih se duše po tisočletnem očiščevanju v podzemlju spet utelesijo: “Potlej, ko duše koló so brezmejnega časa valile / tisoč že let, jih božanstvo pokliče; ob reki se Leti / zberejo v dolgih vrstáh in pozabijo, kar doživale / prej so na svetu, in svod bi nebesni spet videle rade, / v druga telesa na zemljo nazaj se vrniti želijo” (prev. Bradač, 1992, 142). Število let variira; v drugi pesmi omenja Klavdijan številko 3000.

¹⁵ *dogovora bratov*: Že Homer v *Iliadi* (15,187–193) opisuje, kako so Kronovi sinovi Zevs (rimski Jupiter), Pozejdon (rimski Neptun) in Had (Pluton, latinsko tudi Dis) po zmagi nad očetom žrebali, kateremu delu sveta bo kdo vladal. Zevsu je pripadla oblast nad oblaki in etrom, Pozejdonu nad morjem in Hadu nad podzemljem.

¹⁶ *sina Plejade*: Boga Merkurja, sina Plejade Maje.

¹⁷ *ob njegovih besedah / dvor vztrepeta in utihne*: Klavdijan prenese v podzemlje motiv, ki se sicer pojavlja pri zborovanjih olimpskih bogov: kadar spregovori vladar (za nebeščane je to Jupiter), vse potihne. Tak primer so verzi 10,100–103 v *Eneidi*: “Oče zdaj vsegamogočni, ki prvi vladar je vesoljstvu, / dvigne svoj glas; ko začne govoriti, utihne dvorana / višnjih bogov in v temeljih zemlja se strese; utihne / eter visoki, poleže se veter in mirno je morje” (prev. Bradač, 1992, 217).

¹⁸ *orjaški čuvaj*: V grški mitologiji pošastni troglavi pes Kêrber, ki straži vhod v podzemlje in pazi, da ga nihče ne zapusti.

¹⁹ *Vozov*: Velikega in Malega voza.

²⁰ *nedotakljivo vodovje*: Mišljena je reka Stiks. Pri njej so prisegali bogovi in ljudje, njena voda pa je veljala za strupeno in zato za nedotakljivo.

²¹ *Oče*: Jupiter.

²² *stigijske*: Podzemeljske (po podzemeljski reki Stiks).

²³ *hčerka edinka*: Poznejše mitološko izročilo Demetri v resnici pripisuje še dva sinova, ki ju je spočela z ljubimcem Jazíonom: Pluta (poosebljenje obilja in bogastva) in Filoméla

(iznajditelja pluga; mati ga je prestavila na nebo kot ozvezdje Volar ali Bootes). Klavdijan ju zanemari, da laže utemelji njeno veliko ljubezen do Prozerpine, seveda pa tako pride do ironične situacije, da je boginja žita in plodnosti pravzaprav jalova.

²⁴ *a je vendar ponosna*: Tu se moramo spomniti na zgodbo o kraljici Niobi, Tantalovi hčeri, ki se je prav tako povzdigovala nad druge matere (nad boginjo Leto oziroma rimsko Lato, mater Apolona in Artemide/Diane) in to plačala z izgubo otrok. Toda v nasprotju s Cerero se je Nioba ponašala ravno z velikim številom potomcev, sedmimi sinovi in sedmimi hčerami.

²⁵ *z zlatimi kodri*: Tradicionalna zlata barva Cererinih las predstavlja barvo žita.

²⁶ V izvirniku stoji med 139. in 142. verzom še ena vrstica, v nekaterih rokopisih celo dve (verza 140 in 141 ali samo 141. verz), vendar sta verjetno nepristni. V njiju se ponovi misel, da skriva Cerera Prozerpino na Sicilijo, ki pa ne upraviči njenega zaupanja.

²⁷ *le vrha nikdár ne dotakne se noga človeška*: V resnici so blizu vrha našli rimske ruševine, ki dokazujejo, da so se ljudje v antiki pogosto vzpenjali na Etno. Med njimi je bil tudi cesar Hadrijan (vladal 117–138 po Kr.).

²⁸ *z žrtvijo lastnega droba goji in napaja plamene*: Etnin vulkanski ogenj naj bi se hranil predvsem s strjeno bazaltno lavo, ki tvori sam ognjenik. Ta misel se pojavi že v enem od dveh najpomembnejših ohranjenih prispevkov k meteorologiji, kar jih je nastalo v antiki po Aristotelu: v didaktični pesnitvi neznanega avtorja z naslovom *Etna* (v. 386 isl.). Uvrščali so jo med Vergilijeva dela, a verjetno sodi v zgodnjo dobo srebrne latinščine, med leti 14 in 63 po Kr.

²⁹ *Kakšne metalnice lučajo skale*: vojaško podobje: gre za naprave, s katerimi so v starem in srednjem veku metali kamenje in gorečo smolo.

³⁰ *Bodi da veter ... skalovje*: V verzih 173–178 se Klavdijan opira na Lukrecijev odlomek o vzrokih Etninih izbruhov (*O naravi sveta* 6,680–702) in na pesnitev *Etna*. Prvo razlago (z vetrom) prinaša Lukrecij kot glavno: izbruhe naj bi povzročal zrak, ki se segreje pri gibanju po gorskih duplinah in vname skalovje ter prst. Tudi po avtorju *Etna* povzroča izbruhe veter, ki v ozkih podzemskih prehodih deluje pod visokim pritiskom (zlasti v. 209 isl., 319–329). Druga Klavdijanova razlaga z morjem pa je pri Lukreciju zgolj dopolnitev prve: obmorska lega ognjenika prispeva k izbruhom, ker veter z morja, pomešan z vodo in peskom, pritiska navzgor v notranjost gore po strmih predorih in žene pred seboj ogenj ter kamenje. V *Etni* je omejena na bežno omembo vloge, ki jo ima voda pri dolbenju predorov (v. 112–113). Predstava, da se vname sama voda, je izvorno Klavdijanova.

³¹ *stezico pobelijo zlati / klasi*: Spontano klitje žita je značilnost zlate dobe, prim. znani Ovidijev opis zlate dobe v *Metamorfozah* (1,109–110): “Kmalu zatem neobdelana prst je rodila plodove, / brez oranja polje se pod težo je klasja zlatilo” (prev. Gantar, 1977, 8).

³² *pogled ji je stokrat ušel proti domu*: Če komu pogled kar naprej uhaja na isto mesto, naj bi bilo to slabo znamenje za prihodnost.

³³ *Čaka te lepa nagrada ... nezoranih*: Predstava, da je žitna boginja posebej blagoslovila Sicilijo, izvira iz izjemne rodovitnosti otoka. Njene obljube, kako bo zemlja bogato rojevala brez obdelovanja, se navdihujejo ob tradicionalnih opisih zlate dobe, ki je v času dogajanja

sicer že preteklost. To, da omenja kmečka opravila, pa je nekoliko nedosledno, saj ljudi še ni naučila poljedelstva in jih po vsem videzu niti ne namerava. Jupiter vsekakor meni, da jo mora k temu pripraviti po ovinkih, s pomočjo ugrabitve Prozerpine (3,18–65).

³⁴ *s kamnito podobo*: Mišljen je sveti kamen, najbrž meteorit, ki je bil prvotno v Kibelinem kultnem središču na maloazijski gori Dindim pri Pesinuntu (ne v svetišču na Idi, ki ga opisuje Klavdijan). Leta 205–204 pr. Kr. so ga Rimljani prepeljali v Rim.

³⁵ *tamburina*: Gre za “timpanon”, boben, ki ga glasbenik drži v zraku, podoben tamburinu brez kraguljčkov.

³⁶ *kimbala*: Kimbale so bile glasbilo iz dveh kovinskih polobel, ki so jih udarjali drugo ob drugo, podobno današnjim činelam.

³⁷ *to je že davno sklenila usoda*: Tu Klavdijan spet zagreši nedoslednost, saj si je Jupiter še malo prej (1,118–120) belil glavo z vprašanjem, *katera* bi se hotela omožiti z bogom podzemlja; o kakem vnaprejšnjem sklepu usode ni bilo govora. Toda avtoriteti, na kateri se sklicuje (Atropos in Temida kot poseobljeni Usoda in Pravica), nesporno upravičujeta njegovo odločitev, medtem ko Venera v Ovidijevi različici mita v *Metamorfozah* ukrepa povsem samovoljno, iz ranjenega samoljubja.

³⁸ *tudi mene*: Namig na neštete ljubezenske zveze, ki jih je antična mitologija pripisovala Zevsu/Jupitru.

³⁹ *z boginjo ... lokom*: Z Diano (grško Artemido).

⁴⁰ *komet*: Po antičnem verovanju je komet, še posebno rdeč, običajno napovedoval nesrečo, medtem ko je bil svetel komet včasih tudi dobro znamenje (na primer v *Eneidi* 2,693 isl.).

⁴¹ *vse štiri prvine*: Gl. opombo k verzu 1,42. Kos blaga ali kak drug predmet, na katerem je upodobljen ves kozmos, je pogost motiv v antični književnosti. Znamenit primer je ščit, ki ga v *Iliadi* (18,478–608) skuje bog ognja in kovaštva Hefajst za Ahila: tudi ta prikazuje (med drugim) zemljo, morje in nebo, na zunanjem obodu pa ima upodobljen Okéan, veliki vodni tok, ki obliva zemljo. Opis tkanine s kozmološko tematiko srečamo na primer v Evripidovi drami *Ion* (v. 1143 isl.).

⁴² *mati Narava*: Ovidij v *Metamorfozah* pripisuje stvarjenje urejenega sveta “enemu bogov, kateremu že koli” (1,32), poznejši antični pesniki pa so ga z večjo samozavestjo pripisovali Naravi. Narava ima pogosto vzdevek “mati”, ker je ustvarila bogove, ljudi in živali.

⁴³ *morje razlila v škrlatu*: V antiki so morje tradicionalno opisovali kot škrlatno, ker zanj že Homer uporablja izraz *porphýreos* (na primer v *Iliadi* 16,391: “škrlatasto morje”) ali *óinops*, “vinske barve”. Vrhu tega omemba škrlata poleg zlate niti in draguljev pričara vtis velikega razkošja.

⁴⁴ *Pet pasov*: Predstavo o petih podnebnih pasovih, vzporednih s črto vzhod–zahod, so poznali že v antiki. Za bivanje ljudi naj bi bila primerna le zmerna dva, medtem ko je srednji prevroč in skrajna dva premrzla. Ti zemeljski pasovi naj bi ležali pod ustreznimi pasovi neba: srednji je vroč in žareče rdeč, a skrajna dva ledeno mrzla in svinčeno siva.

⁴⁵ *stričeve – Ditove – hrame*: Kot brat Jupitra in Cerere je Dis obenem Prozerpinin stric (*patruus*) in ujec (*avunculus*). Z izbiro besede *patruus* “stric” (tj. stric po očetovi strani) poudari Klavdijan njuno sorodstvo prek Jupitra.

⁴⁶ v skrajnih robovih tkanine / steklaste vode Okéana: V antični književnosti se Okean večkrat omenja kot motiv za obrobo tkanine ali kakega drugega izdelka. Prinaša ga že Homer v opisu Ahilovega ščita: "Slednjič ustvari še moč neskončnih vodá Okeana, / z njimi zaključi obod čvrstó kovanega ščita" (*Iliada* 18,607–608; prev. Sovrè, 1965, 375).

⁴⁷ slonovinast / kos ... v sidonskem škrlatu: Primera z barvanjem slonovine izvira že od Homerja: "Kakor če žena maionska, če karska z barvilom bagrenim / piše kedaj slonovino, da uzdo krasila bi konjsko, / ... / prav tako kri, Meneláos, obarvala tebi je stegno" (*Iliada* 4,141–146; prev. Sovrè, 1965, 99–100). Rimski pesniki so jo uporabljali za opis zardevanja, tako denimo Vergilij v *Eneidi* (12,67–69): "Kakor če kdo bi pobarval s krvavo rdečim škrlatom / indijsko slonovo kost / ... / tako so se menjale barve / v njenem [Lavinijinem] obrazu" (prev. Bradač, 1992, 269). Tako slonovina kot škrlatno barvilo sta bila luksuzna predmeta, po proizvodnji škrlatnega barvila pa sta zlasti sloveli feničanski mesti Tir in Sidón.

⁴⁸ s črnomodrikasto vprego: Motiv, da potuje Noč po nebu s črno vprego, srečujemo v grški in rimski književnosti že od grškega dramatika Ajshila dalje (6.–5. stol. pr. Kr.).

⁴⁹ brat: Jupiter.

BIBLIOGRAFIJA

- Bradač, F. (1992): *Vergil: Eneida*, prevod, Mihelač, Svetovni klasiki 11, Ljubljana.
- Gantar, K. (1977): *Publij Ovidij Naso: Metamorfoze: izbor*, prevod, spremna beseda, opombe, Mladinska knjiga, Ljubljana.
- Gruzelier, C. (1993): *Claudian: De Raptu Proserpinae*, izdaja, angleški prevod, uvod, komentar, Clarendon Press, Oxford Classical Monographs, Oxford.
- Platnauer, M. (1956): *Claudian*, 2 zvezka, izdaja, angleški prevod, uvod, Heinemann, London, in Harvard University Press, Cambridge, Mass.
- Roscher, W. H., ur. (1890–1897): *Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie*, 2. zvezek, B. G. Teubner, Leipzig.
- Simoniti, P. (2000): *Srednjeveški cvetnik – Florarium mediaevale: latinska lirika srednjega veka*, Slovenska matica, Ljubljana.
- Sovrè, A. (1953): *Herodot: Zgodbe*, 1. zvezek, prevod, spremna besedila, DZS, Ljubljana.
- Sovrè, A. (1965): *Homer: Iliada*, prevod, uvod, DZS, Ljubljana.